

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ЛЕВЧАНОВСЬКИЙ Д. Е.,
аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної пенітенціарної
служби)

УДК 343.81

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.32>**ПРИЧИНИ НЕЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ
МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ДЕРЖАВІ
ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК**

Матеріальна відповідальності засуджених до позбавлення волі під час відбування ними покарання має специфічні підстави й ознаки. Важливу роль у ресоціалізації і виправленні засуджених відіграє забезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі. Простежується порушення основних принципів та мети кримінального покарання в нерівнозначності застосування покарання, незабезпечення персоналом установ виконання покарань правових наслідків для засуджених правопорушників, які пошкодили чи знищили державне майно або не відмовились відшкодувати витрати на їх утримання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Важливим чинником, що не сприяє підвищенню правосвідомості засуджених, є незабезпечення відшкодування матеріальних збитків засудженими у процесі відбування покарання. Адже розуміння правових норм у підсвідомості засудженого не спостерігається, унаслідок чого формується відчуття несправедливості або гіркий осад через застосовані до них нерівнозначні покарання або відсутність правових дій із боку персоналу. У часи реформації пенітенціарної системи України вкрай важливим є відшліфування всіх правових норм впливу на засудженого в місцях позбавлення волі та з початку тримання під вартою. Фундаментальною метою установи виконання покарань є повернення засудженого в суспільство, особою, готовою до самокерованої правослухняної поведінки, що і буде результатом роботи в напрямі виправлення і ресоціалізації засудженої особи. Головну роль у реалізації засобів впливу та покарання засудженого відіграє персонал, який мав би забезпечити відшкодування матеріальних збитків, але через деякі чинники персонал зазвичай застосовує до засуджених засоби стягнення, які нерівнозначні правопорушенню, зазвичай відшкодування матеріальних збитків засудженими відбуваються за резонансних випадків. Персонал не вбачає перспективи щодо реалізації норм права стосовно відшкодування матеріальних збитків засудженими, за пошкодження чи знищення матеріальних побутових благ (невеликою балансовою вартістю), несвідомо формує в засуджених хибне уявлення про порушення та покарання.

Ключові слова: засуджені, виховний вплив, матеріальна відповідальність засуджених, примус, зобов'язання.

Levchanovskiy D. E. Reasons for not providing compensation for financial damages caused to the state while convicts' surviving their sentences

The material responsibility of convicts sentenced to imprisonment while serving their sentences has specific grounds and features. An important role in convicts' re-socialization and correction is played by providing compensation for financial damages to convicts sentenced to imprisonment. There is a violation of the fairness of the basic principles of the criminal punishment purpose in the non-equivalence of punishment, and non-providing legal consequences for the convicts who damaged or destroyed state property or did not reimburse the costs of their maintenance by the penitentiary staff. An important factor that does not contribute to raising convicts' legal awareness is non-providing the compensation for financial damages by convicts in the process of serving their sentences. After all, there is no understanding of the correct legal norms in the convict's subconscious, as a result of which a feeling of injustice or bitter resentment is formed for the non-equivalent punishments applied to them or the absence of legal actions on the part of the staff. At the time of reforming the Penitentiary System of Ukraine, it is extremely important to hone all the legal norms of influence on the convict in places of imprisonment and from the beginning of detention. Fundamentally, the purpose of the penal institutions is convict's return to society. Moreover, a person must be ready for self-directed law-abiding behavior, that will be the result of work towards convict's correction and resocialization. The main role in the implementation of the means of convict's influence and punishment is played by the staff, which should provide compensation for material damage, but due to some factors the staff usually applies to convicts means of recovery that are not equivalent to the offense. Usually compensation for material damages by convicts occurs in high-profile cases. The staff does not see the prospects for the implementation of the law, compensation for material damage by convicts, for damage or destruction of material goods (not a large book value), without realizing it forms misconceptions about violations and punishments in convicts' minds by themselves.

Key words: *convicts, educational influence, convicts' material responsibility, coercion, obligation.*

Вступ. Установи виконання покарань (далі – УВП) покликані позбавити особу вільного пересування (свободи) і в тандемі забезпечити виправлення і ресоціалізацію таких осіб. Головну роль у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі відіграє персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, який керується у своїй діяльності засобами виправлення і ресоціалізації засуджених із додержанням режимних вимог відбування покарання. Правильне застосування засобів і методів виховного впливу до засуджених є запорукою майбутнього позитивного результату соціально адаптованої особи.

Досліджуваний нами напрям забезпечення матеріальної відповідальності засуджених не доводилось досліджувати вітчизняним ученим, хоча окремі питання виховного впливу та виховної роботи із засудженими висвітлювали В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, В.В. Карелін, С.В. Царюк та інші. Питання притягнення до дисциплінарної відповідальності засуджених в УВП вивчали В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, В.В. Карелін, М.В. Романов, А.Х. Степанюк та інші.

У своїй статті ми приділимо увагу правовому аспекту порядку, причин притягнення до відповідальності за вчинення правопорушення засудженими до позбавлення волі щодо державного майна під час відбування ними покарання, значущості відшкодування матеріальних збитків засудженими під час відбування покарання, якій приділялось мало уваги, недооцінювалось значення такого відшкодування вітчизняними вченими-юристами.

Досліджувана нами стаття 136 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України «Підстави і розмір матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі» міститься у главі 19 КВК України під назвою «Виховний вплив на засуджених до позбав-

лення волі», виховний вплив – це один з основних засобів виправлення у Державній кримінально-виконавчій службі (далі – ДКВС) України, тому нехтувати ним у роботі персоналу ДКВС України недопустимо.

Проте відшкодування матеріальних збитків засудженими до позбавлення волі є не найбільш поширеним засобом виховного впливу, який використовує персонал УВП та СІЗО у своїй роботі, у зв'язку з тим, що відшкодування матеріальних збитків потребує доведення до логічного процесуального закінчення всіх необхідних процедур, що не завжди вдається персоналу УВП та СІЗО. Матеріальна відповідальність та її наслідки напряму пов'язані з вихованням особистості [1, с. 275]. Тому і виправлення засудженого закономірно залежить від залучення його до різних видів діяльності та тих відносин, які формуються у процесі такої діяльності [2, с. 42]. У зв'язку із цим простежується негативна тенденція застосування покарання, яке не рівнозначне проступкам засуджених. Проведене нами анкетування дає підстави вважати, що стосовно неповнолітніх засуджених очевидним є заміщення відшкодування матеріальних збитків, завданих установі (державі), шляхом застосування дисциплінарного стягнення, що може зумовити суперечності в особистості засуджених незалежно від віку в контексті розуміння ними мети кримінального покарання.

Постановка завдання. Метою дослідження виступає висвітлення ключових проблемних питань, пов'язаних із низьким рівнем відшкодування матеріальних збитків засудженими, завданих УВП (державі), доведення необхідності та значущості з позиції мети кримінального покарання відшкодування матеріальних збитків засудженими під час відбування ними покарання, а не після їх звільнення з УВП.

Результат дослідження. Особи, маючи спеціальний тимчасовий статус «засуджений», позбавлені волі на певний строк, відбувають покарання відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України, тому на них здійснюється виховний вплив для профілактики асоціальної поведінки та створення у них готовності до самокерованої правослухняної поведінки в майбутньому. Для досягнення мети виправлення і ресоціалізації персонал УВП повинен здійснювати всебічну і неупереджену роботу щодо імплементації методів і засобів виправлення засуджених, передбачених КВК України. В установах виконання покарань склалась негативна тенденція щодо непритягнення засуджених до матеріальної відповідальності за матеріальні збитки в невеликих розмірах, залишаючи водночас можливість відшкодування тих збитків, які резонансні або у великих розмірах. Ця неоднозначна тенденція має місце з таких причин, як:

- відсутність кваліфікованих співробітників для проведення процедури відшкодування матеріальних збитків засудженими;
- відсутності елементу примусу і зобов'язання в нормі статті 136 КВК України й інших нормативно-правових актах;
- необхідність направлення матеріалів до цивільного судочинства;
- відсутність чіткого механізму (рекомендацій тощо) стягнення матеріальних збитків із засуджених у невеликих розмірах.

Вирішення цієї проблеми на сучасному етапі залежить від розроблення нової доктрини функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України [3, с. 145]. Неухильне дотримання норм КВК України та слідування їхнім принципам не завжди залежить від законодавця, а і від інших проміжних важливих чинників, як-от економічне становище персоналу кримінально-виконавчої служби, його інтелектуальний рівень (як початковий, так і подальше самовдосконалення), психічне здоров'я, рівень правової культури та свідомості [4, с. 121].

Варто зазначити, що елемент примусу в діяльності співробітників є однією зі стадій механізму правозастосування, до яких належать: 1) владна діяльність компетентних органів і осіб зі здійснення своїх повноважень; 2) діяльність, спрямована у сферу суспільних відносин інших суб'єктів права; 3) надання їм допомоги і створення умов для нормального виконання прав, виконання обов'язків, дотримання основних вимог; 4) здійснення примусового впливу на суб'єктів права з метою підпорядкування їхньої поведінки вимогам закону

[5]. Коли йдеться про відшкодування матеріальних збитків засудженими, у працівників УВП відсутні важелі впливу на засудженого, у зв'язку з відсутністю в постанові начальника установи посилання на примусову чи зобов'язальну норму щодо відшкодування матеріальних збитків, що створює перепони для подальшого направлення матеріалів до суду. Це зумовлено тим, що через відсутність у засуджених коштів на особових рахунках та відсутність у них бажання працювати й отримувати дохід постанови начальника установи втрачає свою дієвість. Оскільки постанови начальника УВП про стягнення збитків не має юридичного важеля впливу на засудженого, адже відшкодування матеріальних збитків відбувається добровільно, зазначене у КВК України «відшкодовується засудженими» не має зобов'язального характеру. Процес відшкодування збитків затягується до часу звільнення з місць позбавлення волі засудженого, що негативно відображається на процесі виправлення і ресоціалізації особи, оскільки не всі процеси, які впливають на якість виправлення, завершені.

Нагадаємо, що мета діяльності ДКВС України визначає створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. Велике значення мало б для формування правосвідомості засуджених стимулювання зобов'язання до відшкодування матеріальних збитків, завданих державі (УВП чи СІЗО) під час відбування покарання.

Матеріальна відповідальність засуджених настає за таких умов: 1) під час відбування покарання державі завдано матеріальні збитки; 2) збитки, завдані колонії, і додаткові витрати, пов'язані із запобіганням втечі засудженого; 3) лікуванням засудженого, який навмисно завдав собі тілесних ушкоджень; 4) збитки, завдані під час праці, матеріальні збитки через кримінальне правопорушення й інші види матеріальних збитків, передбачені цивільним законодавством, відповідальність за які провадиться на загальних підставах; 5) у разі завдання матеріальних збитків кримінальним правопорушенням, учиненим засудженим під час відбування покарання, стягнення збитків провадиться на загальних підставах. Зважаючи на передбачені обставини матеріальної відповідальності засуджених, постає питання щодо механізму їх стягнення і забезпечення відшкодування в повному розмірі та в розумні терміни. Законодавець, у свою чергу, не передбачає нормативно-правовими актами зобов'язальної норми щодо «відшкодування» засудженими, а обмежується терміном «відшкодовують», що не зобов'язує особу, а надає їй право вибору. Саме тому установа зобов'язана звертатися до суду для вирішення спорів матеріального характеру. Ми проаналізували реєстр судових рішень із відшкодування матеріальних збитків засудженими після їх звільнення та під час відбування ними покарання, дійшли висновку про те, що більшість справ була вирішена на користь відповідача, зазвичай 90% справ були порушені після відбуття засудженим покарання, що негативно впливає на досягнення мети виправлення і ресоціалізації осіб.

У процесі дослідження проблематики відшкодування матеріальних збитків ми виявили, що відсутні справи з відшкодування збитків у невеликих або малих розмірах, наприклад: у зв'язку з пошкодженням чи знищенням речей комунально-побутового призначення (постіль, до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходу громадян). Це також підтверджується анкетуванням начальників УВП та СІЗО, за результатами якого дев'яносто відсотків керівників відповіли, що вкрай рідко застосовують своє право накладення постанови на відшкодування матеріальних збитків із засуджених, бо вважають її недієвою або недоцільною.

Отже, логічно вважати, що матеріальні збитки, пов'язані з пошкодженням чи знищенням речей комунально-побутового призначення або які виконують функцію забезпечення режимних вимог, не відшкодовуються, адже матеріальне відшкодування засудженими замінюється іншими видами покарання, наприклад дисциплінарного характеру. Беручи до уваги результати опитуваних засуджених неповнолітніх стосовно пошкодження чи знищення ними майна під час відбування покарання чи тримання в СІЗО, варто зазначити, що до них зазвичай застосовували заходи дисциплінарного характеру, виховні бесіди, у 80% випадків [1, с. 273]. Недотримання норм чинного законодавства співробітниками негативно впливає на репутацію УВП в Україні, що формує в суспільства негативну думку про персонал та засуджених, погіршує імідж ДКВС України загалом. Дотримання не в повному

обсязі співробітниками вимог КВК України може спричинити негативні наслідки у процесі виправлення засуджених. Або навпаки, ДКВС України має бути забезпечене методичними рекомендаціями з імплементації механізму стягнення матеріальних збитків із засуджених навіть у невеликих розмірах.

У відповідь на запитання, чи не будуть зловживати співробітники ДКВС України владними повноваженнями стосовно примусово-зобов'язального стягнення матеріальних збитків, зазначимо, що кожен громадянин має право оскаржити дію чи бездіяльність державних органів, установ чи державних службовців, що в часи інформатизації не становить суттєвих проблем, тому засуджені на загальних підставах можуть скористатися цією нагодою. Правовий примус зумовлений конфліктом між державною волею, яка виражена в нормі права, та індивідуальною волею осіб, що її порушили, якщо відсутні протиправні дії, то не має і примусових акцій [6, с. 36]. Процес стягнення матеріальних збитків із засудженого під час відбування ним покарання забезпечить підняття рівня правосвідомості, створення в засуджених позитивно-рефлексивної поведінки, закріплення позитивного досвіду у праворозумінні. Забезпечення відшкодування матеріальних збитків сприятиме якійсь підготовці засуджених до звільнення і повернення в суспільство як законослухняних громадян. Відсутність відповідних правомочних дій у роботі співробітників ДКВС не дозволяє діяти співробітнику в межах норми статті, унаслідок чого в засуджених може сформуватися внутрішнє невдоволення і обурення, через застосування до них нерівнозначних видів покарання за правопорушення.

Виховний вплив відіграє фундаментальну роль у процесі виправлення і ресоціалізації осіб, яких позбавили волі на певний строк, адже профілактика асоціальної поведінки засуджених є одним із ключових завдань ДКВС України. З огляду на особливості та цілі виконання покарання, можна акцентувати на тому, що виховний вплив на засуджених до позбавлення волі – це сукупність неоднорідних заходів, які спрямовані на досягнення єдиної мети – виправлення та ресоціалізації засуджених [7, с. 394]. Для співробітників повинно бути сформоване правове поле для імплементації в дію норм Кодексу, а не правові прогалини. На думку П.Є. Недбайло, позитивна відповідальність у людини виникає вже тоді, коли вона стає до виконання своїх обов'язків, а не лише тоді, коли вона їх виконує чи почне діяти всупереч ним [8, с. 51]. Зобов'язання виконувати покладені обов'язки повинно виступати стимулятором профілактики асоціальної поведінки, а не подразником нових конфліктних ситуацій у праворозумінні засудженого.

Сучасне законодавство України у сфері виконання кримінальних покарань у своїй фундаментальній сутності залишило багато ознак першоджерельних норм права радянських часів, які і зараз мало в чому поступають сучасній редакції, окрім ідеологічних вподобань. Варто підтримати позицію тлумачення радянських учених, які писали, що дисциплінарна відповідальність – це відповідальність засудженого за скоєння порушення правил режиму, не є злочином і зумовлює застосування уповноваженою на те посадовою особою установи виконання покарань міри покарання, передбаченого відповідними нормами виправно-трудоного законодавства [9, с. 7]. Застосування дисциплінарного стягнення стосовно засуджених, які скоїли проступок матеріального характеру, є недопустимим і суперечить фундаментальним поняттям про таку відповідальність. Установи виконання покарань за часів СРСР були зорієнтовані на працю засуджених, тому і матеріальна відповідальність у місцях позбавлення волі стосувалась тих, хто працював, інакше засуджені несли відповідальність за загальними підставами. Законодавець СРСР убачав матеріальну відповідальність щодо засобів виробництва як соціалістичної власності, що становить основи економічної системи СРСР [9, с. 12]. Усі державні органи, суспільство і законодавство були спрямовані на збереження матеріальних благ, їх примноження. У сучасних установах виконання покарань лідує гуманізм, тому і покарання за проступки мають відповідати цьому вектору, точніше кажучи, покарання на благо. Процес соціальної переорієнтації системи виконання покарань, який активно розпочався разом із становленням незалежності України, зумовив необхідність більш глибокого дослідження принципів кримінально-виконавчого законодавства. Слушно

ззначив М.С. Пузирьов, що на сучасному етапі розвитку суспільства та держави одним з основоположних і загальноприйнятих принципів правотворення є принцип гуманізму [3, с. 141]. Заміщення нерівнозначним покаранням за проступки є неправовим і негуманним ставленням до засудженого правопорушника. Наша держава обрала вектор євроінтеграції і приречена на успіх в галузі виконання покарань, але для досягнення високих показників у виправленні правопорушника потрібно досягти високих результатів у кадровому професіоналізмі персоналу ДКВС України, саме персонал буде «переходити рубікон» переосмислення процесу і механізму виправлення засудженого.

Розуміння принципу гуманізму в реалізації покарання у виді позбавлення волі не є однозначним, воно породжує соціально-політичні, економічні, правові, психолого-педагогічні й етичні проблеми. Необхідно зазначити, що реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених – процес тривалий та неоднозначний.

Висновки. Отже, важливу роль у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених відіграє не тільки персонал ДКВС України, а і чітко сформульовані норми КВК України для якісного їх застосування у професійній діяльності співробітників. Правова позиція законодавця повинна бути сформована в бік захисту державних інтересів у процесі виправлення засуджених, шляхом доповнення норм права зобов'язальними або примусовими нормами, підвищенням професіоналізму персоналу ДКВС України. Що забезпечило б дотримання співробітниками норм права у процесі застосування засобів стягнення до засуджених, після вчинення ними правопорушення, під час відбування покарання на певний строк. Потреба в розробленні відповідних методичних рекомендацій щодо відшкодування матеріальних збитків є другочерговим завданням, але не менш важливим, адже чіткий механізм послідовності стягнення збитків дозволить забезпечити максимальний відсоток їх погашення установі (державі). Забезпечення якісного виховного впливу на засуджених під час відбування ним покарання шляхом дотримання «букви закону» у разі відшкодування завданих матеріальних збитків суттєво впливає на закріплення в особі позитивних рефлексійних типів поведінки в майбутньому, закріпить позитивне ставлення до законів. І почне формуватися фундамент «духа закону» з покладеної цегли у вигляді дотриманої норми закону.

Список використаних джерел:

1. Левчановський Д.Е. Матеріальна відповідальність засуджених як один з чинників виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Virtus*. Канада, 2020. № 43. С. 272–275.
2. Пенітенціарна педагогіка : навчальний посібник / Чернігівський юридичний коледж Державного департаменту України з питань виконання покарань. Чернігів, 2009. С. 270.
3. Пузирьов М.С. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.
4. Канцєрова Т.К. Нравственный аспект правоотношений при исполнении наказания. *Бизнес в законе*. 2007. № 3. С. 120–123.
5. Котюк В.О. Теорія права : Курс лекцій : навчальний посібник для юридичних факультетів вузів. Київ : Вентурі, 1996. С. 175.
6. Ровинський Ю.О. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. 2010. № 49. С. 35–41.
7. Савченко О.Я. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» у кримінально-виконавчому законодавстві України. *Юридичний вісник* : науковий журнал. Одеса, 2014. № 6. С. 393–396.
8. Недбайло П.Е. Система юридичних гарантій застосування юридичних норм. *Правоведение*. 1971. № 3. С. 50–62.
9. Дисциплинарная, материальная и уголовная ответственность осужденных, отбывающих лишение свободы / Политотдел ИТУ МВД СССР. Москва, 1980. С. 27.

